

TOLDY FERENCZ KRITIKAI MUNKÁSSÁGA.¹

(Első közlemény.)

A magyar műbírálat történetének fényes nevei közé nem szokás Toldy Ferenczét sorolni, sőt a köztudat nem is igen tartja számon kritikusi működését.² Pályája végén maga Toldy sem gondolt sokat szellemének e terméseivel; mint a fejedelem hatalmas országai mellett megfélemezik egy félreeső kis birtokáról: az a gazdag, szinte mérhetetlen munkásság, melyet Toldy az irodalomtörténetírás terén kifejtett, vele is, a közönséggel is elfelejtette, hogy irodalmi pályája hosszú ideig két egymással párhuzamosan futó irányban haladt, sőt hogy a negyvenes évekig Toldy inkább kritikus volt, mint történetíró. Nemcsak terjedelemben múlja felül ezidétt kritikusi működése az irodalomtörténetit, hanem munkásságának egész szellemében van valami a kritikusra jellemző: vonzódása irodalmunk jelenéhez és fokozott figyelme a legújabb költői alkotások iránt, a mi ekkor még, pályájának első felében, a történeti érdeklődés rovására ment. Valóban a fiatal Toldy, ha munkásságának legkiemelkedőbb felét akarjuk megnevezni, kritikus volt, irodalmunk reformkorának legmozgékonyabb és legtermékenyebb kritikus.

Műbírói pályája nagyon korán indult meg, egyelőre német nyelven. Nem volt még tizenhétéves, mikor első kritikaszervi dolgozatai megjelentek a *Pannonia* cz. német újság 1822. évfolyamában, s már ezek a kísérletek nyilván mutatták, hogy bizonyos kritikusi adományok nagy mértékben ki vannak fejlődve lelkében, így az ítélkező hajlam, valamint a gyors készség emberi és írói értékek megállapítására. Következő, még szintén német nyelvű bírálati, első igazi dolgozatai e műfajban,

¹ Mint mutatóvált egy készülőfélben lévő nagyobb munkából (*A magyar szépirodalmi kritika története*) fölolvasta a szerző a Magyar Tudományos Akadémia I. osztályának 1917. ápr. 16-iki ülésén.

² Egyik monographusa, Kuncz Aladár (*Toldy Ferencz*, 1907.), egyáltalán nem szól Toldyról mint kritikusról, a másik Kunfi Zsigmond (*Irodalomtörténeti Közlemények*, 1903: 33—49, 143—159. l.) hat lapon méltatja, sok értékes megfigyelést téve. Gyulai Pál egyetemi előadásában (*A magyar irodalom története 1807-től 1848-ig*) részletesen szól ugyan kritikáiról, de inkább csak a fiatalokokról s azokat is főként tartalmilag ismerteti (könyvnyomatos jegyzet 1881-ből, 421—448. l.).

az 1823-iki s 1826-iki *Auróra* kritikái¹ voltak, s ezek műbírói hivatottságának új, értékes jeleit tárták fel: gazdag fogékonyságot a költői szellem alkotásai iránt s a szépségükön érzett lelkes örömet. Ily becses tulajdonokkal s a magyar meg külföldi irodalmak oly nagyfokú ismeretével, a mekkora csak fiatal embertől telt, kezdte meg Toldy 1826-ban a *Tudományos Gyűjteménynél* a magyar kritikus pályáját s folytatta 1828-ban a *Felső Magyar Országi Minerva*, 1831-ben a *Kritikai Lapok* hasábjain.

Az 1836-ik esztendővel, a mikor a *Kritikai Lapok* megszűnt, lezárult Toldy műbírói pályájának első fejezete, az előkészület későbbi magyaránú működéséhez.² Szerencsés jelek kísérték: tudományos készültség, erőtől duzzadó bátorság, fejlett szépérzék, s gazdag volt az eredménye: tizenegy nagyobb s nyolcz kisebb bírálat,³ együtt egy jókora kötet, terjedelemre nézve több, mint jeles elődeinek és kortársainak, Kazinczynak, Kölcseynek, Bajzának, szépirodalmi kritikái együttvéve. Változatos is volt ez a munkásság: a megbírált művek sorában minden műágnak és minden műfajnak volt képviselője, az epigrammtól a tragédiáig, a daltól a regényig; a bírálatok hangja végigjárta az egész skálát a panegyristól az ostorozásig, s a nyugodt, higgadt ismertetéseken kívül találkozott köztük egy-egy harcias támadás és majdnem személyeskedő polemia. Jogos a remény, hogy e sokfelé ágazó, sokszínű működés mélyén egy hatalmas egyéniség rejtőzik, méltó párja a kritika vezérének, Bajzának.

A fiatal kritikus valóban határozott egyéniség, élesen kirajzolódó jellemvonásokkal. Föltűnő jelenség, de — nem hatalmas; kritikái csak térfogatukkal és színükkel imponálnak, de nem súlyukkal. Kazinczy tanítványa, s a kritikában Kazinczy nem volt jó mester, már azért sem, mert a mi Kazinczy minden prózai írásának, kritikáinak is, megadta az értéket, a stílművészet, az nem volt elsajátítható s épen Toldynak nem! Mily messze esett az ő száraz, rideg, magyarázó stílje a mester könnyed, elegáns dictiójától, mely játszi szellemességgel és személyi mozzanatainak finom belevonásával a legköznapiabb gondolatot is vonzóvá, érdekessé, művészi hatásúvá tudta varázsolni. Kazinczy bírálataiban gyakran megütközünk azon, a mit mond, de az a mód, a hogyan mondja, mindig megveszi az

¹ Az előbbi a *Pannonia* 1823-iki, az utóbbi az *Iris* 1825-iki évfolyamában.

² Maga is annak tekintette, s mikor 1874-ben e fiatalkori kritikáit *Kritikai Berek* cz. alatt újra kiadta, »bírálói pályája zseniéinek«-nek nevezte őket.

³ Az előbbieket időrendben: *Élet és Literatura* 1826: I—III. (u. ott, 1827); Vörösmarty *Zalánja*, *Cserhalomja*, *Tündérvölgye*, *Salamon királya*, *Aurora* 1828—1830 (*Tudományos Gyűjtemény* 1826—1830.); *Szent hajdan gyöngyei*, *Eötvös Házassulók*, *Az 1833-ki nagy jutalom felosztása* (*Kritikai Lapok*, 1831—1836.); az utóbbiak: Kisfaludy Károly, *Vigjáték*, *Leányörzö* (*Élet és Literatura*, 1827, 1829); Ujj Péter *Kun történelem*, Császár Ferencz, *Kemendvár*, Kovacsóczy, *Varázsrózsa*, Fogarasi Nagy Pál, *Véres örökség* (*FM Minerva*, 1828); *Aurora*, 1831 (*Tud. Gyűjt.* 1830); *Bacsányi versei* (*Krit. Lap.* 1834). Egy kivételével (*Vigjáték*) mind olvashatók a *Kritikai Berekben* is.

olvasó szívét. A mit Toldy eltanulhatott, az csak a mester hibái voltak. Kazinczy-hagyomány Toldynál a külsőségek túlságos megbecsülése, a mértéken túl csigázott forma-cultus, s annak legkicsinyesebb nyilvánulása, az úgynevezett nyelvhelyességnek, »a nyelv correctiójá«-nak hánytorgatása. »Elefántnak nézve szűnyognyi bajt«, szinte Kazinczy szavaival támad a szegény Kovács Pálra, s ő, a német anyanyelvű, magyarul kissé idegenszerűen író tudós, megleczkézteti a tősgyökeres magyar költőt: rápirít, hogy nem tud grammatikát.¹ Miért? Ugyanaz a vád, a melyet Kazinczy hangoztatott Kisfaludy Sándor ellen: dunántúli nyelvformákkal és hangképekkel él! A művésznek valóban szükséges műgondot is egészen Kazinczy szellemében ajánlgatja: sokat kell elmélkedni, sokat kell törülni a költőnek, hogy alkotása köztetszést arasson.

Mélyebbreható egyezés közöttük, hogy a tanítvány szintén pártos és elfogult kritikus volt. Toldy pártossága azonban eredetében tisztább, hatásában kevésbé veszedelmes volt, s ezt két szerencsés körülmény kedvező találkozásának köszöni. Az egyik az volt, hogy az ő szürke, nyugodt, merész vágyakat nem hajszólo egyénisége sokkal inkább rátermett a kritikára, mint Kazinczyé, a ki a maga hiúságával és érzékenységgel, uralomvágyával és dicsőségszomjával örökös surlódást támasztott maga körül s az írókat a szerint osztotta két pártra, előmozdítják-e vagy gáncsolják az ő céljait, törekvéseit. Az előbbieket emelni, az utóbbiakat tönkreverni volt nem is titkolt célja, s erre egyik eszköze a kritika. Még jelentősebb volt a másik, a külső tényező. Kazinczyt párthívei megválasztásában nem vezették aesthetikai szempontok, nem költői értékeket keresett, hanem — mondjuk — emberieket, s így azok sorában, a kiket a Parnassus csúcsára helyezett, találkoznak teljesen értéktelen írók, míg kora legnagyobb költője, Csokonai, sok más tehetséges társával, az elkárhozottak között, legföllebb a pokol tornáczában kapott helyet. Toldyt a sors kora legnagyobb költőivel hozta kapcsolatba: leghívebb barátai, küzdelmeinek osztályosai, az Aurora-kör tagjai voltak, Kisfaludy Károly, Bajza, Vörösmarty, Czuczor, s ezeket a közvélemény nemcsak a legjelesebb élő költőknek ismerte el, hanem több-kevesebb joggal a négyszázéves magyar irodalom legnagyobb díszének hirdette. Toldy elfogultságának tehát megvolt az aesthetikai alapja, Kazinczyé pusztán egyéni okokra épült. S e tisztább kútfőből tisztább víz buzgott föl. Kazinczynál, de még Kölcseynél is a subiectiv, pártos ítélet sajátságos zavart okozott az egyes költőknek egymásra vonatkoztatott értékelésében: Dayka nagyobb volt, mint Kisfaludy Sándor, Virág mint Csokonai, a »hasonlíthatatlan« Kis Jánosról nem is szólva. Toldynál ez a

¹ Toldy e kritikáit könnyebb föltalálás kedvéért a *Kritikai Berek*ből idézem. A Kovácsra vonatkozó vád a 290. l.

veszedelem nem fenyeget többé, az ő elfogultsága nem dönti le azokat a gerendákat, melyek a különböző rangú költők színvonalát elválasztják. Az ő költői rangsora ideális: Pázmándi Horvát kitűnő eposzokat ír, Czuczor kitűnőbbeket, Vörösmarty a legkitűnőbbeket; Kazinczy nagy lírikus, Kölcsey még nagyobb, Vörösmarty a legnagyobb;¹ Kovács Pál is jeles vígjátékíró, de Kisfaludy Károly sokkal kiválóbb.

Továbbá Toldy elfogultsága csak pozitív irányban nyilvánult, negative nem, azaz dicséretreméltó költői művet sohasem rótt meg, való érdemet sohasem gáncsoltt. A mi érték valamely költői műben rejtett, azt elismerte mindig, bárki volt a szerzője, akár hozzátartozott baráti köréhez, akár nem; a mit hibáztatott, az valóban reászolgált a megrovásra. A legjellemzőbb példa erre Batsányi verseinek ismertetése. Az öreg, száműzött költőre az erőtlől duzzadó ifjú írói nemzedék úgy tekintett, mint az irodalomnak elaggott, kiverett bikájára, Toldy mégis tárgyilagosan áll vele szemben. Bírálatá ugyan alig több, mint okosan, tudományos alapossággal megírt újságcikk — talán ebben rejlik némi elfogultság — de pár szóval ügyesen méltatja verseinek történeti jelentőségét és valóságos értékét. Hangjából hiányzik a lelkesedés — ezt nem vehetjük rossz néven — de az ellenszenv rezgése is — s ez érdeme.

Értéktelen munkákkal egyáltalán nem szívesen foglalkozott, de ily kritikái mintaképei az objektivitásnak, sőt közülük a rövidék — Ujj Péter, Császár Ferencz, Kovacsóczy műveinek bírálatai — legsikerültebb bírálatai közé tartoznak. Egypár mondattal oly világosan tárja az olvasó elé a művek fogyatkozásait, hogy megértvén silányságukat, mindenkinek elmegy tőlük a kedve. S mintha a bírálatok értéke fordítva aránylanék terjedelmükkel, a legrövidebb, Fogarasi Nagy Pál *Véres örökségének* ledorongolása, egész kis műremek: tíz sorban teljes képet ad a szerencsétlen tragédiáról s annak teljes értéktelenségéről, megbírálja műfaját, szellemét, irányát, cselekvényét, dictionját. Egész könyvtárrá sorakozó műveiben nem akad még egy ily szellemes részlet! Viszont a leghosszabb e fajta bírálatai között, Eötvös *Házassulók* cz. vígjátékának ismertetése, egyenesen monstruosus. Már a terjedelme is szörnyű: harmincz lapot szentel

¹ Toldy ítélete később megváltozott s a rangsor élére Kazinczyt tette. Ekkor azonban még úgy látta, hogy Kölcsey és Vörösmarty Kazinczy nyomán indultak, de mesterüket meghaladták. Nyíltan kimondja az 1828-iki *Auróra* bírálatában (»Kazinczynak kelle elébb születnie, hogy [az] Auróra ily mosolyogva tűnhessék fel«, *Kritikai Berek*, 226. l.) s megerősítik bírálatának Kölcseyre és Vörösmartyra vonatkozó állításai (p. o. u. ott 243 és 248. l.). Ízlésének változását legjellemzőbben egy apró, jelentéktelennek látszó ítélete bizonyítja. Kazinczy *Lengeséghez* cz. daláról 1830-ban azt írta: »Világos, hogy az be nincsen végezve.« Mikor e kritikáját (*Auróra*, 1830.) 1874-ben újra kiadta, szöveg alatt, ezzel a megjegyzéssel kísérte: »Ó dehogyan nincs.« (U. ott, 304—305. l.)

egy kezdő író első nagyobb kísérletének s ezt a kezdetleges, minden érték nélkül szükölködő, egészében és részleteiben elhibázott, unalmas vígjátékot olyan magas drámai mértékkel méri, akár csak Molièreit. A bírálat rendkívül szigorú, a kíméletlenségig nyers, de nem ez az igazi fogyatkozása; az az aprólékosság és részletezés azonban, a melylyel a dráma egyes jeleneteit bonczolja, azok a lapokon keresztül egymást űző rhetori figurák, melyekben szemrehányóan kérdezi az egyes szereplőktől, miért teszik ezt, miért nem azt — szinte a komikum színvonalára süllyesztik a bírálatot. A cselekvény vázának hatodfél lapon való összefoglalása pedig az egész magyar irodalomtörténetben ritkítja párját: oly bőbeszédű és oly zavaros, hogy az olvasó nemcsak képtelen belőle megalkotni a mesét, hanem még figyelemmel sem tudja kísérni.

Ilymódon Toldy elfogultsága kirekesztően azokban a bírálatokban nyilvánult, melyeket barátai műveiről írt, s itt is csak abban az irányban, hogy elvesztvén lába alól az aesthetika szilárd alapját, eltévesztette a mértéket. Föllelkedve a költői szépségeken s tüzelve az Aurora-kör iránt érzett rokonszenvtől, a fogyatkozásokat nem vette észre, vagy el akarta magával hitetni, hogy nincsenek, tündöklő szépséget látott ott is, a hol csak épen pislogott némi halvány visszfénye, a hol meg valóban elsőrangú remekkel állott szemben, ott szinte nem tudott parancsolni felindulásának, s dithyrambszerűen áradt ajkáról a szó. Igen érdekes Kisfaludy Károlylyal szemben követett eljárása. Kisfaludy volt az Aurora-kör feje, a kis írói köztársaságnak korlátlan hatalmú elnöke, Toldy szemében, joggal, a legnagyobb magyar vígjátékíró. Számára Toldynak csak dicsérő hangjai voltak, még akkor is, ha érezte, hogy egyik-másik vígjátéka nem éri el a többi színvonalát. Gyöngeségeit meglátta, de nem akart bennük hinni. Hogy meggyőzze az olvasót, azaz inkább önmagát, felemlítette a mű ellen emelhető kifogásokat, de vagy sorra megczáfolta, vagy kijelentette, hogy ezek nem fogyatkozások. Az első módszert követte a *Leányőrző*, az utóbbit a *Három egyszerre* bírálatában, a hol Kisfaludynak elkoptatott vígjátéki sablonjait és fogásait így védi: »Tehát ismét álruha, elzárt mátká, utazó vőlegény, stb. ! Igen, de ezek voltak, mióta vígjáték íratott s lesznek, míg íratni fog.«¹ A fallacia nyilvánvaló, de Toldy jóhiszeműsége is. Ez nem finom ironia, s Toldy nem tartozott a kétszínű kritikuskoknak sorába, a kik dicsérnek ugyan, de úgy, hogy magasztalásuk máza alól kikandikáljon a nyers való. Ő valóban akarta hinni, sőt hitte is, a mit leírt, s nem vette észre, hogy ezzel akaratlanul is ráirányítja a figyelmet mesterük gyöngéire.

Még sajátosabb, de sokkal nemesebb módon nyilvánul elfogultsága abban a bírálatban, melylyel komoly kritikusai tevé-

¹ *Kritikai Berek*, 287—288. 1.

kenységét megindította s egyben az irodalmi körök érdeklődését magára vonta. A *Tudományos Gyűjtemény* 1826. és 1827. évfolyamában *Aesthetikai Levelek* cz. alatt cikksorozatot tett közzé s benne Vörösmarty epikus költészetét méltatta, a *Zalánt*, *Cserhalmot*, *Tündérvölgyet*. Vörösmarty volt Toldy költői ideálja, őt tartotta fellépésétől kezdve halála perczéig a legnagyobb magyar költőnek, a külföld legjelesebb költői méltó versenytársának. Természetes, hogy róla szólva csak elismerés és méltánylás hagyja el ajkát. E bírálatának is magasztalás a célja, s feladatát ritka tapintattal és ízléssel oldja meg. Nézeteit költött levelek alakjába foglalja, egy barátjának fedi fel az eposzok szépségeit s ez szabadabb mozgást enged neki: a bizalmas forma védelmében, a baráti levél közvetlen hangján bátrabban szólhat, nem kötik annyira a tudományos tekintetek. Él is ezzel a szabadsággal, de nem közönséges módon. A levélsorozat csupa hódolat Vörösmarty költői lángelméjének, de ez nem szavakban — csak elvétve — hanem a dolgozat egész szellemében jelentkezik. Toldy hőstét történeti távlatba állítja, s ez a megtisztelés sokkal élesebb világításba állítja a költő nagyságát, mint a legszívesebb dicséret. Barátja alkotásaiban nem a sajtó alól csak ímént kikerült s közföltűnést keltett munkákat lát, hanem olyan remekeket, melyeknek értékét véglegesen vita fölé emelte az irodalomtörténet. Dolgozata valójában nem is kritika, hanem irodalomtörténeti tanulmány. Azzá teszi már terjedelme is. Magának a *Zalánnak* méltatása több mint száz lap, s ez még tanulmánynak is szokatlan terjedelem, nemhogy kritikának. Ehhez alkalmazza hangját és szempontjait. Az eszthetika legmagasabb nézőpontjaiból tekintti az eposzokat, majd közelebb lép hozzájuk, szétbontja alkotórészeikre s a tudományos vizsgálat mélyreható módszereivel elemzi őket, minden részt külön-külön. Nem a rajongó barát elragadtatását hallatja, hanem a hideg, obiectiv tudós nyugalomával állapítja meg, hogy ez is megfelel az eszthetika követelményének, az is, s így valójában nem annyira dicsér, mint csak megállapít, eszthetikai értékek meglétét igazolja. Itt derül ki a bírálatnak cél tudatos-sága és Toldy ügyessége: maga elrejtőzik, nem ő beszél, hanem a művet beszélgeti; a helyett, hogy ő dicsérné Vörösmarty eposzait, engedi, hogy azok beszéljenek magukért; szépségeiket nem hangoztatja, hanem feltárja az olvasó elé. Annak a tündöklő palástnak, melyet Toldy hősére borított, erős színei megfakultak a kegyetlen idő haladtával, s a dolgozat mint irodalomtörténeti tanulmány csakhamar teljesen elavult, de a maga idejében szép ajándék volt Vörösmartynak, s mint kritika nemcsak ügyes, hanem kora nézőpontjából tekintve értékes is.

Az önmérséklet, mely ekkor még rövidebbre fogatta Toldyval rokonszenvének gyeplőit, a következő bírálatokban, az

Aurora 1828—1830-diki évfolyamainak kritikájában, egészen eltűnt. Egy új Toldy áll előttünk, a nyugodt, obiectiv műbíró helyett a rajongó műbarát, tele elragadtatással, lelkesedéssel. Ömlik ajkáról a szó, gazdagon, mint a vízesés habjai, és édesen, mint a csurgatott méz. Való, hogy az *Aurora* e kötetiben kora irodalmának legjelesebb termékei láttak napvilágot, de mégis Toldy áradó, túlzó, sőt szertelen dicséreteit talán még a *Tudományos Gyűjtemény* olvasói is megsokallták. Csakúgy dobálódzik a nagy szavakkal, súlyos ítéletekkel. Még Szenveyt is nemcsak »philosophicus lelkű« költőnek látja, hanem művein — úgy találja — »schilleri szín ömlik el.«¹ Czuczor *Aradi gyűlését* meg épen »homeri szín« jellemzi; képei vetekszenek a nagy görögéivel, egyiket-másikat még Homerosnál is megcsodálnók!² Ezt hallva talán már nem csodálkozunk, ha a magyar eposz egyik hőse, Buda, »egy második Achill, de több nemességgel« s Otmár, a másik hős »egy új Nestor több férfiasággal«. Homeros és Czuczor! s a Czuczornál jóval nagyobb Vörösmarty kétségkívül a görög rhapsod fölött! Valóban, itt már Toldy elvesztett minden mértéket, a keretek tágulnak, az arányok, mint este az árnyékok, csodálatosan nagyra nőnek: kritika helyett tudományos dithyramb formájában panegyris áll előttünk, s a tudóson magán is erőt vett a költők szent örülete.

Ma már nem tudjuk mosoly nélkül olvasni Toldy e föllengző bírálatait, de óvakodjunk, hogy a mosolyunkba bele ne fojtsuk érdemeiket. Van két nagy érdemük; az egyik közülük aesthetikai, a másik sajátosan kritikusi erény. Az első nem halványult el ma sem: a kritikus Vörösmarty, Kisfaludy, Czuczor egy pár munkájában felismerte az abszolút értéket, sőt azt is megérezte, ha egyszer-másszor igazi remekkel, költészetünk elsőrangú termékével volt dolga. Tévedett ugyan eközben is, természetesen a maga szokott módján, azaz túlságosan bőkezűen osztván a pálmát,³ de ez mellékes. A fő, hogy felismerte: megkezdődött a magyar költészet nagy korszaka. Mint kritikáknak pedig az a nagy érdemük, hogy kedvet ébresztettek a közönségben az olvasás iránt. Az az átérzett, hatalmas lelkesedés, mely a kritikus szívét hevítette, átterjedt az olvasókra is, s olyan tüzzel, olyan határozottsággal hirdette kora irodalmi termékeinek nagyszerűségét, hogy meggyőződése erejével magával ragadta egész közönségét.

¹ *Kritikai Berek*, 244. l.

² Toldyt e merész állításra Czuczor következő sorai ragadták:
Csodálták

A beborúlt arczút, s bámultan visszavonúltak

Tőle az ott állók, zengő hangjára figyelvén.

A kép valóban szép, de még sem »remekje a poétikai plastikának«, s kár volt érte. Homeroszt árnyékba borítani. Ezek az állítások a *Kritikai Berek* 229—232. l.

³ Czuczor *Karád és Zemir* cz. balladáját egy színvonalra látszik helyezni a *Szilágyi és Hajmásival*. U. ott 299—300. l.

Nem volt csekély jelentőségű az így elért hatás, de meg kell vallanunk, hogy Toldy inkább hangjának, mint érveinek erejével érte el. Az olvasót csak elkápráztatta dicséréivel, de meg nem győzte, s a kérdésekbe, felkiáltásokba burkolt magasztalások, a »mi lehet ennél vígabb?« meg az »ennél már semmi sem lehet nagyszerűbb«-féle szólamok nem azt igazolták az olvasó előtt, a mire szükség lett volna, hogy a megbírált költői művek kitűnőek, hanem azt, hogy a bíráló kitűnőeknek tartja — s ez nem ugyanaz. Mi már, kívül esvén azoknak a nagy időknél bűvös varázsán, tisztán látjuk, hogy Toldy pompás jelzői, merész ítéletei szépen, sőt tudományosan hangzanak, de igen kevés a magjuk, puszta szavak, melyeknek igazi tartalmuk nincs. E ponton is Kazinczy szellemét érezzük e bírálatokban: ugyanaz a hang és a módor, ugyanaz az ellentét a csillogó külső és a szegényes tartalom között. Hogy az ő jelzőjét alkalmazzam rájuk: hódoló bókrok illatos csokra. Több bennük az igazság, megbízhatóbb az értékelés alapja, a jellemzés találóbb — hiszen Toldy tudósabb elme volt, mint Kazinczy — de könnyed ítélezése szintén a könnyűség határán jár s nem messze a felületességtől.

Könnyedsége szinte könnyelműséggé fokozódik, mikor a konkrét jelenségektől elméleti tanulságok megállapításáig akar emelkedni. Az ismereteire és ítéletére büszke tudós bátorságával odavet egy-egy általános tételt: sem a puszta karakterdarab, sem a puszta szövevénydarab nem elégítheti ki az esztétika kívánatait; vagy: a nemzetiség csak egyik nyilvánulása a jellemnek, így mellőzhető; továbbá: a magyar csak csekély mértékben poetai nemzet. Minden megokolás híján alig több ez tudományos játéknál, s Toldy, mikor papírra vetette őket, nem gondolta meg, van-e valóban tartalma, értéke, alapja állításainak, nem féligazságok-e, vagy az igazságnak puszta látzatai. Ily aggodalmaktól menten, kijelentéseit mint megdönt-hetetlen alapot új igazságok megállapítására használja föl — így midőn Kisfaludy *Leánynézőjét* védelmezte Szontagh ellen — s a téves nyomon helytelen következtetésekre jut, vagy pedig kiindulópontul veszi elméleti fejtegetéseéhez, mint midőn a »nagy stílus« és »virágos stílus« ellentétét igyekszik megértetni. Ilyenkor kothurnust erősít a lába alá s arczára a tudós masque-ját. Csakúgy dobálódzik a tudományos kifejezésekkel s játszik a logikai műveletekkel — feloszt, meghatároz, elkülönít — mélységeket lábol meg, melyeknek nincs fenekük, magasságokba repül, melyek ködbe vesznek. Ragyogtatja elméjét a realitás rovására — a stíl különböző nemeiről kevesebbet vagy rosszabbat tudunk, mint Toldy fejtegetése előtt.

Még kevésbé rokonszenves Toldy, mikor a tudósból átalakul tanárrá s kathedrára lép. Hivatását eltévesztve, a természet-tudós mikroszkopjával vizsgálja s az ő aprólékosságával magya-

rázza a költői műveket. A balladák vannak épen soron, Vörösmarty *Búvár Kundja*. *Kundban* — fejtegeti Toldy — a költő nem *Kundot*, hanem a tettét festi; Kund azonban még a tette által sem általános érdekű személy, ő közönséges bűvár, nem tett többet, mint a mennyit akármely bűvár is megtehet, s tette énekre méltóvá csak következményei által lett.¹ A kritikus szavaiban van némi igazság, de rideg eljárása époly visszás, mint a mily bántó jelenség a szép fiatal leány, a ki a kebléről levett írisz szirmait széttépi, hogy meggyőződjék, vajon a bibe csakugyan a bibeszál karélyain fejlődött. S mily elme-éllel magyarázza meg Toldy, hogy Kund jutalmat sem várva, eltűnt! Már előbbi okoskodásában megcsendült némi jogászi hang, most egészen jogászszá válik: »Vörösmarty Kundot eltűnteti, mert érezte, hogy a hajóknak megfúrása őt nem teszi nagygyá, hanem az a hit, hogy ő csak azt tette, mit tennie kötelessége volt, mert tehetette. Ez a gondolkozás módja teszi a közembert nem-közemberré; ezzel vívja ki neki a költő tiszteletünket, s mert közember, csodálásunkat is.«² Aztán sorra kerül hasonló kicsinyeskedő módon fejtegetve a *Toldi*, *Kisfaludy Álmatlan királya* és *Karácsonéje*. De ne kísérjük tovább Toldyt tanári útján, ne legyünk kíméletlenek...

Mindezeknél a hol lesújtó, hol égis magasztaló, de lényegük szerint mindig ismertető kritikáknál sokkal nagyobb értékű Toldynak két harcziás bírálata. A küzdelem, a tollcsata nem volt Toldy eleme, s noha ingereltetve nem tért ki a harc elől, hanem felvette az odadobott keztyűt, maga nem szívesen támadott. Annál különösebb, hogy épen ebben az egyéniségéhez alig illő műfajban keltette bírálataival a legnagyobb feltűnést s szerezte a legdúsabb koszorút. Első ízben ő maga idézte fel a harczot, megtámadván Kazinczyt Pyrker-fordításáért. A bírálat rövid, határozott, okos, Toldy e nemű alkotásai között a leg-sikerültebbek sorába tartozik. Két vádat emel Kazinczy ellen s mind a kettőt megdönthetetlen érvekkel igazolja. Szemére veti, hogy két általános érvényű törvényt sértett meg: egy magyar embernek idegen nyelven írt művét fordította le — ezt tiltja hazafias önérzetünk; verses művet prózában tolmácsolt — ez ellen az esztetika emeli fel szavát, mely megköveteli a mű-fordítástól az alaki hűséget. Ma, egy század távolából szinte érthetetlennek tűnik fel Toldy határozott, kíméletlen támadása. Kazinczy, a kit megtámadott, 1831-ben ugyan nem volt már az irodalomnak korlátlan dictatora, mint egy évtizeddel azelőtt, de még mindig az irodalmi élet legtiszteltebb alakja; a nagyra-törő fiatalság elmozdította a vezéri polcra, de tekintélyétől nem fosztotta meg. A bátorságnak nem kis foka kellett hozzá,

¹ U. ott, 294—296. l.

² *Kritikai Berek*, 295. l. A dőlt szedéssel való kiemelés magától Toldytól származik.

hogy Toldy, ha G. jegy alatt is, ily nyíltan megmondja az elkényeztetett agg írónak az igazat. S épen Toldy, a ki nemcsak kritikáiban vette mintaképül az ősz író, hanem egész irodalmi és esztétikai felfogásával Kazinczy szellemében gyökerezett! Toldyt azonban, a szelíd, higgadt, méltányos Toldyt most elragadta heve, a szívében forrongó nemes érzelmek. Épen akkor történt, hogy Kazinczy meggyalázta Vörösmarty *Zalánját* és a honszerző Árpád emlékét, s ez felforralt a fiatalok vérében; ebben a lelkiállapotban olvasta Kazinczy fordításának szerencsétlen előszavát, a Pyrkerhez intézett hízelgő ajánlását, melyben valótlanosságok,¹ a nemzeti érzést sértő kijelentések s nyilvánvaló álszerénykedés szólamai váltották egymást. A németből magyarrá vált Toldy az új hitvallók fanatizmusával fordult a nemzetiségét megtagadó főpap ellen, s még nagyobb elkeseredéssel Kazinczy ellen, hogy magyar író, sőt a magyar írók fejedelme léteire elárulja a hazafias érzést. Ezen a ponton nem ismert Toldy megalkuvást s a megbántott hazafiúságnak feláldozta legszentebb érzelmeit, a ragaszkodó tanítvány háláját, a hű barát vonzalmát. Nagy áldozat, megérdemli az utókor elismerését!

Kazinczy felháborodott, védelmezte magát, de igen szerencsétlenül. Toldynak könnyű dolga volt teljesen tönkreverni ellenfelét. Kazinczynak saját szavait idézi fejére: »Verseket s szép verseket prózában adni, bár csillogóban, szerencsétlen gondolat« — s ezzel kimondja kísérlete felett a végleges ítéletet; az ellen pedig, a mit Kazinczy Pyrker védelmére említ, hogy azért írt németül s nem magyarul, mert ezen, mint kiművelt nyelven, nagyobb közönséghez szólhatott, felidézi magának Kazinczynak pályáját, a ki egész életét, éjjeleit-nappalait arra szentelte, hogy a magyar nyelvet kiművelje. Joggal kérdi: »Miért pazarolta el tehát Kazinczy élte minden napjait arra, hogy egy pár száz magyarnak írjon, holott ha francziául ír vala, a félvilághoz szólhata?«² Miért nem volt oly bölcs, mint Pyrker, a kit páratlan elmének nevez? E kérdésre nem lehetett felelni, s mint Bajza polemiáiban, a vita itt is a támadó fél teljes győzelmével véget ért. Hatásának, sikerének titka is ugyanaz volt: igaz ügyet védett és sem többet, sem kevesebbet nem mondott kellesténél.

Valóban, e bírálatban van valami Bajza szelleméből, nemcsak a bátorság és kíméletlenség, hanem az igazság erejébe vetett hit és a világos okfejtés is. A polemikus Toldy nem Kazinczy tanítványa többé, hanem Bajzáé. A következő polemiájában pedig, melyet *Az 1833-diki nagyjuttalom felosztása ügyében* 1836-ban Dessewffy József gr. ellen írt, meg épen olyan nyilván-

¹ Pyrker érsekről azt írja Kazinczy, hogy »érzéseiben mindig miénk«. Ennek legcsekélyebb jelét sem adta.

² *Kritikai Berek*, 327. l.

valóan Bajza szellemében szólt, annyi erővel, határozottsággal, kíméletlenséggel, hogy a *Békefi* név alatt megjelent dolgozatot a közvélemény Bajzának tulajdonította. A pör tárgya ismeretes: az Aurora-körrel szemben, mely az 1833-diki nagyjutalmat Vörösmartynak kívánta juttatni, Dessewffy Kisfaludy Sándorért tört lándzsát.¹ Az igazság oly szembeszökően Toldy részén volt, hogy magánbeszélgetésben maga Dessewffy gróf is elismerte, s így Kisfaludy számára a jutalmat pusztán méltányosság révén követelhetette. Ezt azonban nem vallhatta be, s kénytelen volt álokoskodásokhoz folyamodni, melyek pókháló-szövedékét Toldy könnyű kézzel tépte szét. Polemikus cikkét nem is értelmi súlya teszi jelentőssé, hanem úgy mint az előbbit, érzelmi ereje. Toldynak volt bátorsága az igazság érdekében minden tekintetet, minden kapcsolatot elvetni magától s a két nagy költő pályáját összehasonlítva, nyíltan, tartózkodás nélkül kimondani, hogy az öregebb, tekintélyesebb költőnek nemcsak lejárt már az ideje, hanem értékben is messze elmarad az új, ifjú hős mögött.

Kétségkívül itt is époly teljes mértékben igaza volt, mint Kazinczyval szemben, mégis ez a polemiája kevésbé rokonszenves. Egyrészt kérdéses, vajon nem érvényesült-e itt is a római mondás: *summum ius summa iniuria*, vagy legalább is szükség volt-e ennyire kielezni az ellentétet, rászolgált-e Kisfaludy a leczkértető modorú gáncsolásra; másrészt Toldynak csak a kérdés érdemében volt igaza, s nem a részletekben. A *Felelet* csak mint polemikus mű kitűnő: az ellenfél érveit játszva dönti meg s okoskodását alapjában megrendíti; de mint bíráló nem állja meg helyét. A vita hevében, hogy győzelme minél teljesebb legyen, a sikernek öntudatlanul feláldozza az igazságot s az obiectív bíráló helyett majd a közvádó, majd a védő szerepében jelen meg. Sehol sem oly elfogult Toldy, mint épen e vita-iratában, sőt itt még abban az irányban is vétkezik, a mit máskor sohasem tett: a neki ellenszenves íróértékén alul becsüli. Kisfaludy költészetét nemcsak hogy helyesen nem értékeli, de még meg sem érti, még a formáját, a Himfy-strófát sem; nem látja meg ennek a formának nemzeti voltát szemben Vörösmarty nyugateurópai és óklasszikus formáival, nem szerelmi költészetének újszerűségét és eltagadhatatlan varázsát. Vörösmartyval szemben viszont az ellenkező végletbe téved. Hogy Vörösmarty nagyságát hangosan hirdeti, s olyan szólamokkal, melyek csak a legkiválóbb költőt, a nemzet legelső íróját illetik, az nem fogyatkozás, sőt egyenesen érdem; hogy a *Cserhalom* cz. kis eposzt »a magyar költészet koronája gyémántjá«-nak nevezi,² azon egy kissé ugyan megütözköünk, mert legfeljebb a magyar *epika* gyémántja név illetné meg, s erre a jelzőre is

¹ Helyesebben nem a két költő, hanem Vörösmarty műveinek I. és III., meg Kisfaludynak III. és IV. kötete állott szemben.

² U. ott, 393. l.

inkább a *Szilágyi és Hajmási*, vagy még inkább a *Szép Ilonka* tarthatna jogot,¹ ám legyen, hiszen a harminczas években írta ezt Toldy: de mikor Vörösmarty eposzait világirodalmi mértékkel méri, sőt a külföld remekei fölé emeli, akkor nem titkolhatjuk el megdöbbenésünket. Szabad-e elfogulatlan kritikusnak azt írni, hogy a *Tündérvölgygyel* Moore Tamás műveit kivéve, európai költemény nem állja az összehasonlítást, hogy a *Két szomszédvár* »egy eposzi Shakespeare«, egy »költő Prometheus teremtménye«. S az arányok teljes zavara áll be akkor, mikor az *Egert* még föléje emeli s »a magyar eposzok koronájának« nevezvén,² nemcsak a *Zrinyiásról* feledkezik meg, hanem arról is, hogy már a *Két szomszédvárat* is shakespearei magaslaton állónak jelentette ki. Hol áll akkor az *Eger* Shakespeare felett? Itt már nemcsak a dicséret mértéke túlzott, hanem az eposzok hierarchiája is fel van borítva, s vele elveszett a kritikus ítéletének megbízhatóságába vetett hitünk.

Toldy, a kritikus, egy évtized alatt csak technikában fejlett; több erővel s nagyobb ügyességgel emeli ki a magasztalt költői alkotások érdemeit, de ízlése és ítélete nem erősödött, nem tisztult: 1836-ban ott áll, a hol 1826-ban.

A *Figyelmező* megindulásával, 1837-ben, kezdődik Toldy kritikus pályájának második, a mennyiséget nézve leggazdagabb szakasza. Begyakorolván magát előzőleg a kritika technikájába és stíljébe, most, hogy olyan folyóirathoz jutott, mely bíráló hajlamának szabad teret nyitott, kritikus egyénisége dúsan, sőt buján kivirágzott. Azonkívül, hogy minden évfolyamban egy-egy összefoglaló cikk keretei között részletesen beszámolt az előbbi év irodalmának egész terméséről, vagy száz kisebb-nagyobb, de rendszerint nagyobb bírálatot írt — minden változás nélkül. Nemcsak egyforma kedvvel mondott véleményt kiváló alkotásról és férczműről, legelső írónk kiforrott termékeiről és kezdők értéktelen kísérleteiről, hanem a tárgyuk sem okozott neki gondot, s orvosi vagy theologiai munkát csakúgy megbírált, mint közgazdaságit vagy történetit, földrajzit vagy nyelvtudományit épúgy, mint philosophiait vagy költőit.

Az 1840-ik év végével, mikor a *Figyelmező* beolvadt az *Athenaeumba*, Bajzáék jóval kisebb teret szánhattak a műbírálatnak, s ez, úgy látszik, elvette Toldy kedvét a kritikától. Noha lett volna módja, ha szűkebb téren is, folytatni bíráló működését, az új *Athenaeumban* egy fordított anthológián kívül nem méltatott más munkát kritikára. Két ízben még tett ugyan kísérletet, hogy újra kezébe vegye az új irodalom ismertetésének ügyét, s az *Életképek* 1844-ik évfolyamának I. kötetébe írt

¹ Toldy e cikkét 1836-ban írta, s akkor már mind a két költemény ismert volt.

² Ezek az állítások u. ott 293—294. l.

hat *Irodalmi Levelet*, majd a *Magyar Szépirodalmi Szemlébe* 1847-ben hat könyvbírálatot, közben rövid jelentéseket az újabb költői művekről a *Budapesti Híradóba*, de az elejtett fonalat nem tudta újra felvenni, s kritikai pályája második szakaszának igazi termékeny fele az a négy esztendő volt, melyben a *Figyelmezőt* szerkesztette.

E tíz esztendő nagyszámú kritikáinak sorából a tudományosak — számuk több mint félszáz — kívül maradnak érdeklődésünk körén, a külföldi vagy fordított költői művek bírálatai rendszerint nem többek pusztán ismertetésnél, s így a szépirodalmi kritika körébe valójában csak az a vagy harminczöt-negyven bírálat tartozik, melyekben kora új magyar költői termékeiről mond véleményt.¹ Ha meggondoljuk, hogy épen ez években működött mint az *Athenaeum* színi kritikusa, s hogy kritikáinak jó része terjedelmes, sőt nagyon terjedelmes, egész tanulmány: valóban csodálattal kell adóznunk Toldynak munkabírásaért és termékenységeért.

Toldy előtt, kritikai munkásságának e második korszakában, sokkal tágasabb és változatosabb mező nyílt meg. Igaz, hogy szerkesztőtársainak, Vörösmartynak és Bajzának, költészetéről többé nem szólhatott, s így a kor legkiválóbbnak tartott lírikusai kiszorultak a *Figyelmező* kritikai rovatából, de helyüket új tehetségek foglalták el, drámaírók és elbeszélők, s ekkor már nemcsak kitűnő vagy teljesen értéktelen munkákról mondott véleményt, mint a *Tudományos Gyűjtemény* és a *Minerva* korában, hanem olyan vegyes hatású, kiválóságokban és fogyatkozásokban gazdag művekről, melyek a kritikának leghálásabb tárgyai. Ezek próbálják meg leginkább a kritikus erejét, s valóban Toldy kritikusi egyéniségére tanulságosabbak is, mint régi, szertelenül magasztaló vagy kíméletlenül lesújtó ítéletei. Kár, hogy a lírai költészet nem vonzotta kellőleg Toldyt, s termékeit meglehetősen figyelmen kívül hagyta, vagy mostohán bánt el velük. Nem emelte fel szavát Kunoss és Császár Ferencz édeskés szalon-költészete ellen, nem szólt Erdélyi János, Garay, Czuczor költői gyűjteményéről s nem méltatta a negyvenes évek első felében feltűnt két nagy lírikusunkat, Tompát és Petőfit. Petőfiről mellékesen ejtett pár méltányló szót, de a magyar líra fejlődését a magyar kritika legtermékenyebb munkása rendszeres kritikára nem méltatta. Az a rövid bírálat melyet Petőfi költe-

¹ Szépirodalmi kritikáinak nagy részét az alábbi fejtegetések során emlitem és idézem; a cím szerint nem említettek a következők: Vizi István, *Virágkosár* (*Figyelmező*, 1837. I: 94—95. l.), *Kazinczy Ferencz' eredeti munkái* (U. ott, II: 113—122. h.), Vörösmarty, *Árpád ébredése* (u. ott, 129—135. h., csak szemelvényeket ad), *Amade László versei* (u. ott, 385—388. h.), *Vándor' szünórái* (u. ott, 1839: 342—345. h.), Nagy Ignác, *Színműtár, IV.* (u. ott, 565—573. h.), *Nagy Ignác' vigjátékai* (*Elelképek*, 1844. I: 515—516. l.), az *Órangyal* cz. almanach (*M. Szépirod. Szemle*, I: 9—12. l.), Tompa Szuhay Mátyásáról és Garay Bosnyák Zsófiájáról (u. ott, 42—45. l.).

ményeinek első gyűjteményéről írt a *Budapesti Hiradóba*,¹ mint kritika Toldy legjobban megírt dolgozatai közé tartozik; szokatlanul fellengző ugyan s kevés benne a realitás, de nem lapos és kicsinyes. Tárgyi értéke azonban jóval kevesebb. Petőfi és Kerényi között vonva párhuzamot, a mérleget ugyan Petőfi javára billenti, de nem mindenben s nem elég nyomatékka; észreveszi Petőfi költészetének egyik jellemző sajátosságául újszerű lírai indítékait, a fiúi szeretet és barátságot, s azt hogy verseiben önmagát adja, fölismeri dalainak tiszta, átlátszó szerkezetét, mint a hatása egyik jelentős elemét, de méltatása dicséretei ellenére hideg, inkább udvarias jelentésnek, mint igazi, átértett megbecsülésnek tűnik föl. Általánosságokban mozog, magáról Petőfi költészetéről keveset mond, s az is inkább egy egész irodalmi kör véleményének tetszik, semmint Toldy egyéni ítéletének. Mindamellett a kritika nem kisebbíti sem a megbírált költőt, sem szerzőjét, de dicsőséget sem szerez nekik.

Sokkal helyesebben ítélte Toldy *A helység kalapácsáról* s a *János vitézről*. Rövid bírálatai² rávilágítanak e két epikus mű jellemére; az előbbinek meglátja, ellentétben a kor sok kritikusaival, parodisztikus (a mint ő mondja: ironikus) voltát, az utóbbit mint igen sikerült tündérmesét méltatja. Már ez is ráutal arra, hogy Toldy bírálatainak igazi eleme e korban a dráma és széppróza volt: e téren minden irányról és majd minden költői egyéniségről kifejtette nézetét.

Az a kép, mely e kritikákból élénk tárul, nagyszabású és tartalmas, de inkább méreteivel kelti fel bámulatunkat, mint értékével. Általában harmonikusabb, mint az előbbi évtized kritikus Toldyjának képe, de színtelenebb. A fiatal Toldy szereplése nem volt minden ízében rokonszenves, merész dicséretei, elhamarkodott ítéletei kihívták maguk ellen a kritikát, de ebben a fiatalos hévben, merész könnyedségben volt erő és önérzet, határozottság és biztosság. A kritikus, férfiúvá érve, nyugodtabb és józanabb lett; rokon- és ellenszenve nem vet olyan nagy hullámokat, mint azelőtt. Barátainak, az Athenaeum-kör tagjainak, műveiről szólni tiltotta józólése, így lelkesedését nem élesztette lobogó lánggá a baráti szeretet, s ha időnként elragadja is a hév, mint p. o. Jósika méltatásánál, felbuzdulása nem baráti érzésből, hanem tisztább forrásból: tudományos meggyőződésből fakad. Csak az éles tollú Csatóának túlzott s alig átértett magasztalása vezethető vissza subiectív okokra,³ s talán a Nagy Ignáczzal szemben alkalmazott enyhe mérték.

¹ 1845. 141. sz. (márcz. 4.)

² U. ott, és a 185. sz. (máj. 22.)

³ Legszerelenebbül s legkevesebb joggal *A' szerelemmel nem jó játszani* cz. novelláját dicséri, de érvek helyett inkább frázisaival kíván hatni (*Figyelmező*, 1838 : 39—41. h.).

A harag meg, úgy látszik, idegen volt Toldy lelkétől, s egyébként is az *Athenaeum* hatalmas areopágjának vezére sokkal büszkébb volt, mintsem a »poëtes de second ordre«-rel éreztesse ellenszenvét. Az egyetlen író, a kit túlságos hévvel és szemmellátható kedvvel ostromoz, Frankenburg Adolf volt, s az rászolgált is a korbácsra, nemcsak méltatlan viselkedésével, hanem munkái értéktelenségével. A nemesis még ezt a kis mulatságot sem nézte el Toldynak s bosszút állt érte: Toldy, hogy nevétségessé tegye Frankenburgot, a legmaróbb gúny fegyveréhez nyúlt,¹ de a neki szokatlan harci eszközt igen esetlenül használta. Az ötleteket, élczekeket nem találja, hanem keresi, még pedig keserves izzadás közben.

A *Figyelmező* Toldyja tehát nem az a pártos kritikus, mint volt korábban, s ítéletei megbízhatóbbak, mint egy évtizeddel azelőtt. Bár ízlése nem volt egészen tiszta, s alacsonyra szabván az aesthetikai mértéket, hajlott a költői művek értékének túlbecsülésére, de inkább csak túlzást vethetünk szemére, igazi botlást, az érdem vagy értéktelenség teljes félreismerését nem, s gáncsaira majd mindig, dicséreteire is rendszerint rászolgált az ismertetett költői mű. A túlzás azonban egy ízben olyan szeretlenül nyilvánult, hogy már-már vétekszámba kell vennünk: Szabó István Homeros-fordításáról, erről a lelkiismeretes, philologus gonddal s nem is minden költői érzék nélkül készült műről az elragadtatás hangján írja: »Az első olvasás meglepett, elragadott bennünket: nem fordítást találtunk, hanem újra teremtvé a költészet egyik legszebb művét. S olvastuk ismét és harmadszor...«² De még ezzel a legnagyobb költőket megillető szólammal sem elégszik meg, hanem egy konkrét, reális tartalmú ítélettel szerzi meg: »Két költőnk volt az újabb időben, ki nyelvünk tovább fejlesztésére s gazdagítására lényegesen hatott: Csokonai és Vörösmarty. E részben Szabó Istváné a harmadik koszorú.« A jó öreg philologus a két lánglelkű költő társaságában: alig tudom megállni, hogy József császár példájára ne vessem papírra az ismert horatiusi igéket!

Az ilyen ítéletbeli eltévelyedések azonban kivételesek, s Toldy sebezhető pontja rendszerint nem is az értékítéletben magában, hanem annak megokolásában van. Bírálatainak sikere vagy sikertelensége — bár természetszerűleg kapcsolatos azzal is, mennyire illett egyéniségéhez a megbíralt mű — elsősorban azon fordult meg, hogyan fogta meg feladatát, hogyan iparkodott ítéleteit megokolni. Ha megelégedett az érdemek és fogyatkozások pusztja megjelölésével, ha röviden, egy pár mondatba összeszorította gondolatait, akkor rendszerint értelmes, meggyőző bírálatot adott: innen van, hogy rövid, egy-két hasábra terjedő kritikái becsesebbek, mint a terjedelmesek, melyekben

¹ Az 1837-iki *Hajnal* bírálatában (u. ott, 1837. I: 63—67. l.).

² *M. Szépirod. Szemle*, I: 219. l.

véleményét az érvek súlyos fegyverével akarja rákényszeríteni az olvasóra. Ha minden áron meg akar győzni s megnyitja gondolatainak zsilipjét, belevész szavainak zuhogó áradatába, míg ha mérsékli magát, és helyes közéletet tartva sem a felületen nem marad, sem mélyre nem ereszkedik, elég világos, határozott képet tud adni a megbírált munkáról. Különösen akkor van elemében, ha olyan munkákról kell ítélnie, melyek a józan emberi gondolkodás követelményeit vagy nagyon megsértik, vagy különös tiszteletben tartják. Ilyenkor biztosan mutat rá a hibákra és érdemekre s jelöli ki a műnek az őt megillető helyet. Például szolgálhat Horváth Cyrill *Kuthenjének* vagy Gaál József egy vígjátékának (*A király Ludason*) bírálata,¹ még inkább az *Életképek*ben olvasható *II. Irodalmi levele* Vajda Péter *Dalhonának* IV. füzetéről.² Egy kissé több szóval, mint kellene, s némi tudós aprólékoskodással, de a fényt és árnyéket jól elosztva igen helyesen értékeli ezt a sajtószertű egyéniséget s biztos kézzel mutat rá fogyatkozásaira: a keresett s a sok ismétléstől modorossá vált nyelvre, a túlhajtott allegorizálásra s a philosophia és költészet határainak elmosására.

CSÁSZÁR ELEMÉR.

¹ *Figyelmező*, 1839: 81—85. és 169—171. h.

² 1844. I: 381—383. l.